

Леся Генералюк

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України
<https://orcid.org/0000-0002-5095-5943>
legeneraliuk@ukr.net

РОСІЯ, ТЕРОР, ВІЙНА. ІСТОРІОСОФСЬКІ МЕСЕДЖІ МАКСИМІЛІАНА ВОЛОШИНА

Анотація: Сучасна геополітична ситуація проявила в новому світлі творчу спадщину Максиміліана Волошина 1917–1924 років, а саме – його реакцію на трагічні події в Росії початку ХХ століття. Він, поет, художник, мислитель з європейським світоглядом представив у масштабному концептуальному тексті персональне розуміння так званої «жовтневої революції» та більшовицького терору, який прийшов після неї. У основу цього широкого тексту закладена ідея причинно-наслідкового зв'язку в історії, котра могла би хоч якось логічно виправдати систематичне руйнування громадянами своєї держави та убивство ними мільйонів своїх же співгромадян. Волошин вказав на хаотичний та спонтанний хід російської історії, на циклічний її характер, показав, що в усі часи державні структури країни мали антигуманну сутність. Історіософські роздуми автора, українця за похо-

дженням, який своїми текстами, по суті, кинув виклик Російській імперії, концентруються в декількох аргументованих посланнях. Ці меседжі, де проводяться паралелі з Європою і зафіксовано поточні події, де подано глибокий аналіз минулого Росії з візуалізацією багатьох історичних постатей, Волошин транслює в прийдешнє: нащадкам та всьому цивілізованому світу. Мета його як філософа-документаліста в тому, щоби застерегти світову спільноту від небезпеки загроз, які таїть країна з «безумною й жахливою долею», країна-агресор, яка несе цивілізованому світові терор та війни.

Ключові слова: громадянська поезія, публіцистика, історіософія, провіденціалізм, історичні алгоритми тиранії, деспотизм, рабство, загарбницька політика, більшовицький терор.

Lesia Generaliuk

Doctor of Philology, Senior Research Associate, Leading Research Scientist,
Institute of Literature named after T. H. Shevchenko of the National Academy
of Sciences of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5095-5943>
legeneraliuk@ukr.net

RUSSIA, TERROR, WAR. THE HISTORICAL PHILOSOPHICAL MESSAGES OF MAKSYMILIAN VOLOSHYN

Summary: The modern geopolitical situation represents in new light heritage Maksymilian Voloshyn 1917-1924 – his reaction to the tragic events in Russia of the early XX century. He, the poet, the artist, the thinker with the European outlook, has declared own understanding of October revolution and the subsequent Bolshevik terror in the full conceptual text. At the heart of this conceptual text the idea of relationships of cause and effect in history which has caused attempt of logical justification of the systematic destruction of the citizens by fellow citizens. Voloshyn has pointed to spontaneity, cyclic character of the Russian history, exposed the antihuman essence of the state structures at all times. The historical philosophy reflexions of the author, the Ukrainian by origin, who challenged the Rus-

sian Empire in his texts, are concentrated in the several given reason messages. These messages where there are parallels with Europe, survey of current events, the analysis of the historical past of Russia, visualisation of persons, it persistently broadcasts to descendants and all civilised world. Its purpose, the philosopher-documentarian in warning the world community against danger, which is represented by the country with «mad and awful destiny», the country-aggressor, bearing to the civilised world terror and wars.

Key words: civic poetry, publicism, historical philosophy, predictions, historical algorithms tyrannies, autocratic slavery, aggressive policy, Bolshevik terror.

1. Вступ

Світова спільнота, сприймаючи Росію як країну-партнера, прозріла лише 24 лютого 2022 року. Прозріла раптово й здригається від смертей, жахів, руйнувань, які країна-терорист множить все більше, прагнучи повторення 1917 року, гегемонії та нового поділу світу. Сьогоднішні незворотні процеси, наслідки яких передбачувані, ведуть до розпаду держави, котра була агресором у всі часи свого існування. Котра звикла породжувати хаос, провокувати катастрофи, оскільки, писав Максиміліан Волошин, до всього світу вона «ощерилась годами / Расстрелов, голода, усобиц и вражды». Народжений у Києві поет і філософ, українець за походженням Волошин ще сто років тому дав вичерпну характеристику країни. Вважаючи, що «в мире нет истории страшней, безумней, чем история России», він розгорнув у 1917–1924 роках свої історіософські викладки, щоби попере-

дити людство про загрозу терору і воєн з боку Росії. Його послання не були почуті та, як і більшість провіденційних суджень, отримали статус таких лише в часи трагедії он-лайн.

Тексти поета, створені у країні, названий ним «гіркою дітовбивцею», оприявнюють суть цієї країни, її специфічну історію. І, хоча значення його спадщини, ментального відтиску тодішніх тектонічних зсувів (сьогодні інспіровані вони на новому витку) – велике, однак належної оцінки цілісного тексту Волошина 1917–1924 рр. так і не отримав. На заваді стали і десятиліття замовчування поета в радянські часи, й ідеологічні спекуляції російських літературознавців, зумовлені політичним кліматом у країні. Водночас у нинішніх геополітичних реаліях оцінка Росії європоцентричним мислителем, безкомпромісним у показі дійсності та рушійних сил історії, гуманістом, що викував свій дух у «плавильному горні все-російських ордалій» заслуговує уваги. Волошин

побачив у Росії цивілізаційну загрозу, передбачав її розпад. Відтак послідовно й логічно розгортав аналіз історичної моделі поведінки країни, пасинком якої себе вважав, – і тим заперечив ідеї панмонголізму, панславізму та месіанської ролі Росії. Перекоаний, що поет «мусить зайняти таку перспективну точку зору, звідки він міг би оглянути згори всю сучасність – повністю включену в загальне наростання історії, як один із актів людської трагедії» [Волошин 2007, т. 6–1: 612], він вивів назовні саму суть Росії, власне, її виворітну, приховану від іноземців, сторону. Його заслуга – у фактографічній конкретиці й чіткості суджень, у панорамних узагальненнях, в увазі до деталей-сигніфікативів ходу історії. Визнавши, що революція виявилася не переворотом, а розпадом, що «на наших очах здійснюється великий історичний абсурд» [Волошин 2008, т. 6–2: 485], він зумів показати витoki цього питомо російського абсурду. З документальною чіткістю говорив про безчинства більшовиків у Криму на початку 1920-х, фіксував факти масових вбивств і голодомору. Писав з Феодосії П. М. Лампсі у 1922: «Місто наше і Крим назагал – межі скорботи й жаху. Минула зима – кров, ця – голод. Що страшніше, важко сказати... Ми на дні пекла (в ориг.: преисподней)» [Волошин 2013, т. 12: 448–449]. Волошинська свобода мислення, його сила духу, чесність, безстрашність вчинків недооцінені нащадками. І хоча й визнавав, що багато епізодів терору, включно з «виконавцями», так і не зміг передати – виснажувало емоційне вигорання, давало збій здоров'я, усе ж, під загрозою розстрілу й експропріації садиби, переправив за кордон цикл «Вірші про терор» (зб. опублікувало в 1923 р. берлінське «Видавництво письменників»).

Волошинський масштаб концептуалізації вражає. Настільки прицільними є його візії-прориви в сучасність, що іноді важко й зрозуміти, про які часи йде мова. Метакомунікативна стратегія його поезій і статей базується на документалістиці, філософських узагальненнях, історичних фактах. Один із прикладів провіденційності поета. У листі до Бориса Савінкова¹ за вересень-жов-

тень 1920-го він ділиться політичними прогнозами: «Постає переді мною цілком очевидним те, що Росія йде неминучим шляхом до єдиновладдя (в ориг.: к єдиновластию), незалежно від торжества тої чи іншої сторони. ...Я думаю, що Росія ніколи не зупиниться на парламентарному ладі, а здійснить зовсім нове конституційне поєднання, перелицьоване за лекалом Сполучених Штатів: широка децентралізація..., а на чолі Правитель **пожиттевий, однак не спадковий**, а такий, що сам призначає собі наступника й, вірогідно, помазаний, бо **участь церкви мені видається також неминучою**... Звичайно, цей лад здійсниться не одразу, але елементи його розсіяні всюди в російській дійсності, тому таке поєднання постає як **єдина можлива форма**, коли боротьба закінчиться» [Волошин 2013, т.12: 341–342; Підкр. моє – Л. Г.].

Подальші сто років з усіма трагедіями, до яких причетна Росія, підтвердили багато позицій та передбачень Волошина. Він умів у тодішніх подіях, «в смутах усобиц и войн постигать целокупность», бачив колосальну дистанційованість російського світу від Європейського. Писав у 1917: «Повертаючись у Росію після двох років війни, проведених у Франції, я був вражений відмінністю внутрішнього сприйняття війни на Заході й у нас. На Заході стоїть питання про життя і смерть народів, про існування чи кінцеве зникнення держав. Для Заходу війна – Страшний суд над усією європейською культурою... У Росії, незважаючи на весь географічний розмах, це лише один з епізодів нашої воєнної історії» [Волошин 1991: 181]. Його лектура – а це в основному франкомовні джерела, яких у волошинській бібліотеці близько трьох тисяч – стала тією рецептивною призмою, крізь яку він сприймав більшовицький терор [Генералюк 2018: 100–109]. Оцінка Росії як варварської деспотичної держави європейськими істориками й мислителями, без сумніву, вплинула на Волошина. Він, «верный латинскому духу

шення свого гімназійного приятеля Ю. Пілсудського він організував антибільшовицькі військові бригади й такі антирадянські об'єднання як «Інформаційне бюро», «Російський евакуаційний комітет», «Народна спілка захисту Батьківщини й свободи».

¹ Колишній есер Б. Савінков у той час очолював у Варшаві «Російський політичний комітет». На запро-

и строю, / Сводам Сорбонны и умным садам», вив об'єктивну формулу держави, пасинком якої себе вважав.

2. Меседж перший. Передчуття катастроф

У Петербурзі поет став очевидцем подій 9 січня 1905 р. і описав у щоденнику враження від військ на Невському, гармат на Палацовій площі, саму хресну ходу робітників і залпи по них, велику кількість убитих на візках. Зустрівся у В. Розанова з шокованим лікарем, котрий в потрясінні від смертей і ран, спричинених гвинтівками, «тремтів та ледь не плакав» [Волошин 2000: 98]. Написаний того ж дня вірш «Передвістя» («Предвестия») дав старт подальшим історіософським розмислам. Він тоді зрозумів, що наближаються «часи Голгоф», період глобальних випробувань для людства, його вухо вловлювало здвиги, відлуння, шерехи й гомони в «череві часу». Стилізація під пророцтво, вірш, який ствердив, що уже «занавес дрожить перед началом драмы», став пророцтвом.

У розстрілах людей з іконами, у протистоянні юрби та військ були і моменти взаємовиключні. З одного боку виплески неконтрольованого гніву, коли робітники залізними прутами, ломами, полінами розбивали вікна Анічкового палацу, спалювали газетні кіоски; з іншого – байдужість демонстрантів під час прибирання трупів [Волошин 2000: 98–101]. Реакція росіян на смерть спільників становила контраст імпульсивності французів у часи революцій. Бо на площах Петербурга спостерігав «дивну і майже неймовірну річ: у юрму стріляли, а вона залишалася абсолютно спокійною. Після залпу вона відхлине, потім знову повертається, підбирає вбитих та поранених і знову стає перед солдатами начебто з докором, але спокійна і беззбройна» [Волошин 2007, т. 5: 496]. Контрасти поведінки натовпу фіксував і в Москві у березні 1917 р.: ігнорована усіма чорна юрма сліпців на Лобному місці, їх похмурі речитативи-провісництво майбутніх лихоліть та – червонопрапорна юрба, наелектризована веселощами в честь перемоги революції [Волошин 2008, т. 6–2: 459]. Не вважаючи події 1905 р.

революцією («Це була не революція, а суто російське національне явище: «бунт на колінах»), назвав ці декілька днів «містичним прологом великої народної трагедії, яка ще не розпочалася». Глядач готовий, «завіса піднімається» [Волошин 2007, т. 5: 498]. Надалі вся історія Росії буде відіграна за кривавим сценарієм, причому трагедія не обмине весь цивілізований світ – саме таким висновком Волошин закінчив статтю «Кривавий тиждень у Санкт-Петербурзі. Оповідь свідка», опубліковану 26 лютого 1905 р. в паризькій газеті «L'Européen Courrier».

За 12 років до зречення царя від трону, Волошин назвав Миколу II «останнім із Романових» і дав йому специфічну характеристику. Тут також спирався на логіку фактів, на «знаки» – катастрофу на Ходинці, японську війну, звалений вітром імператорський прапор, що убив начальника поліції, який стояв поруч з Миколою II [Волошин 2007, т. 5: 498], котрі вказували на кінець правління династії. У 1905 р. в листах до матері, до О. Петрової та М. Сабашникової писав про інфантильність і слабохарактерність царя. «У слабкості, відсутності волі, розніженості та сліпоті Миколи II є щось таке, що ясно вказує на його приреченість»; «Усвідомлення святої неминучості страсти царя в мені тепер шириться без упину; ...це відчувалося ще у січні в Петербурзі, але неясно й туманно» [Волошин 2007, т. 6–1: 215]. Етапність січневого бунту підкреслив і публікацією вірша «9 січня 1905» разом із двома перекладами поезій Е. Верхарна «Страта» й «Людство» в газеті «Русь» (14 серпня 1905 р.). Враховуючи зміст творів, така послідовність подачі фактично означила майбутній хід історії: у 1905 «занавес дрожить перед началом драмы» (Волошин), затим – драматичне дійство, в апогеї якого торжество Звіра: масові вбивства, терор, голод; урешті приречене людство, над яким «смерть занесла важку стопу», волає про порятунок (Верхарн).

Пережите Волошин осмислював через історичні паралелі: російський «бунт на колінах» та французькі революції. У статті «Пророки й месники (Передвістя Великої революції)», опублікованій на початку 1906 р. в № 2 журналу «Перевал», висловив власну гіпотезу: подібно до Французької революції 1790-х рр., що розгорнулася як помста за знищення ордену тамплієрів у 1310-х рр.,

так події 1905 року стали наслідком пролитої крові в XVI – XVII ст. в період російської Смути [Волошин 1988: 205–206]. Уже тоді мав тверде переконання в невідворотності бумерангу історії: «пружина, стягувана протягом віків, умить розвертається одним жажливим махом» [Волошин 1988: 205]. Близькість катаклізму за участю Росії передбачив і у вірші «Услід» (1906), де повторив думку про катастрофу, в яку буде втягнутий весь світ, відтак вказав, що нова метафізична Голгофа людства буде тотожна «снежним пустыням / В дальней и жуткой стране». Подальше розгортання трагедій підтвердило його гіпотезу. Не випадково метафору з рядків цього вірша: «Дух мой несется, к земле припадая, / Вдоль по дорогам распятой страны» [Волошин 1991: 38] митець введе у заголовок концептуального тексту 1920 р. «Росія розіп'ята».

Події 1917-го й наступних років змусили Волошина дошукуватись причин трагедій у всій минулій історії Росії. Розуміння революцій як «стук кармічного серця», як неминучості розплати за кількасотрічні злодіяння, прийшло до нього у березні 1917-го. Якщо Бальмонт перебував у екстазі від більшовицьких парадів, збуджено розказував знайомим, що Росія показала світові приклад безкровної революції, то Волошин похмуро говорив: «Почекайте! Революції, що починаються безкровно, переважно стають найбільш кривавими» [Купченко 2007:14–15]. На Красній площі під співі сліпців, у якийсь момент йому «внезапно и до ужаса отчетливо стало понятно, что русская революция будет долгой, безумной, кровавой, что мы стоим на пороге новой великой разрухи, на пороге нового Смутного времени» [Волошин 2008, т. 6–2: 459].

3. Меседж другий. Запуск «бумерангу історії»: переворот

Перша реакція на переворот 1917 р. – вірші «Москва» та «Петроград»: антихристиянська суть «безкровної революції» є в них центральною ідеєю. Чорна юрба біля Покровської церкви відторгнула сталий триб життя («свечи не зажжены», «к обедне не звонят»), вигукує «неподобні» слова. Грязюка під ногами людей, червоні

плями («Все груди красным мечены / И плещет красный плат»), похмура сила натовпу все більше резонують зі страшним минулим – його ніби витягує з анабіозу агресивна юрма під шаманські «заклинання» сліпців: «На паперти слепцы поют / Про кровь, про казнь, про суд». Картинку березневих днів 1917-го, передчуття кривавого безумства (тоді це була ще гіпотеза), змінює картина диявольського шабашу-хороводу в кінці цього ж року.

Жовтневий переворот в інтроспекції Волошина постає як вторгнення бісівських сил через портал Петрограда. Збудований на «хисткому мороку боліт» Петербург-Петроград, ніби «злий шаман» відкрив шлюзи для нечисті, яка хлинула на всі боки, розлилася по країні. Місто присипляє свідомість і сон розуму породжує чудовиськ, приводить їх в реальне життя. Ніхто не бачить нашествия демонів, що сунуть у відкриті розрухою двері, адже усі заклики есерів, анархістів, більшовиків, тодішні ідеології – «бубна мерное бряцанье» – духовно спустошили людей. Вакуум заповнюють біси. «Так духи мерзости и блуда / Стремглав кидаются на зов, / Вопя на сотни голосов». Символіка передає саму суть «Жовтневої революції», що відбувалася без сенсу й пощади. Після відречення Романових кризь портал Петербурга –

Вся нежить хлынула в сей дом
И на зияющем престоле,
Над зыбким мороком болот
Бесовский правит хоровод.
Народ, безумием объятый,
О камни бьется головой
И узы рвет, как бесноватый...

(«Петроград», 1917)

Покликаючись на «Бісів» Достоевського, Волошин виставляє діагноз: «революційне піднесення» мас – не що інше як наслідок «шаманської» маніпуляції свідомістю росіян, тобто, це одержимість і безумство. Щоправда, на перших порах намагається виправдати розгул класової ненависті й насильства. Вважає, як і більшість тодішньої інтелігенції, що хвороба тимчасова, що біснубатість виліковна і переселені в стадо свиней біси дуже скоро ринуться в безодню. Попри те, вповні оцінює трагізм того, що відбувається, говорить, що «Апокаліпсис – най-

сучасніша з усіх книг», а найактуальніша – «Біси» Достоевського. Не менш актуальна на тлі Світової війни та валу російських революційних безчинств і маячня Розкольнікова з фіналу «Злочину й карі»:

Исполнилось пророчество: трихины
В тела и дух вселяются людей.
И каждый мнит, что нет его правей.
Ремесла, земледелия, машины
Оставлены. Народы, племена
Безумствуют, кричат, идут полками,
Но армии себя терзают сами,
Казнят и жгут: мор, голод и война.

(«Трихины», 1917)²

Вважаючи, що «дійсність можна заклинати тільки розумінням», поет шукав аналогії в історії інших країн. Проте осмислених відповідей не знаходив: усе, що бачив, було відворотним і єдиним в історії варіантом абсурду, торжеством інфернального зла. Коли російська так звана «революція» врешті-решт оголила суть Росії, то цією суттю виявилася зовсім не окрилена Свобода на барикадах. На контрастах до Делакура³ поет малює п'яну гулящу дівку, яка «Подожгла посадки и хлеба, / Разорила древнее жилище / И пошла поруганной и нищей / И рабой последнего раба». Пробираючись через пожарища, розпалюючи нові вогнища насильства, вона не в змозі розуміти масштаби розвалу і продовжує творити непотребство:

В деревнях погорелых и страшных,
Где толчется шатающий народ,
Шлендит пьяная в лохах кумашных
Да бесстыжие песни орет.
Сквернословит, скликает напасти,
Пляшет голая – кто ей заказ?
Кажет людям срамные части,
Непотребства творит напоказ.

(«Русь гуляща», 1917)

² Трихины – див.: «Злочин і кара» Ф. Достоевського. Так автор позначив сили / «віруси», які руйнують людину духовно, викликаючи в неї нетерпимість і агресію, які призводять до масштабних руйнувань.

³ Мається на увазі знакове полотно Ежена Делакура «Свобода, що веде народ» (1830).

Волошин бачить: прагнучи звільнення з рабства, Росія йде шляхом розгнущаних інстинктів – «Бездомная, гулящая, хмельная», вона «отдалась разбойнику и вору», тобто, ідеології марксизму-соціалізму. Надто вже близьким для нащадків Пугачова-Разіна був принцип відібрати й поділити задля ілюзорної рівності. Перейшовши усі моральні межі, росіяни руйнували до основ «світ насилля» і насильством-терором сподівалися здобути справедливість. «Не в первый раз, мечтая о свободе, / Мы строим новую тюрьму», – іронізує поет у вірші «Кітеж». А далі стверджує: тільки Росія могла стати інструментом ворога роду людського: «Враг шептал: развеи да расточи, / Ты отдай казну свою богатым, / Власть – холопам, силу – супостатам, / Смердам – честь, изменникам – ключи» («Свята Русь», 1917). Такий хід історії, попри усі передбачення, став для Волошина потрясінням. Шокований ідіотизмом люмпена, він малює огидну картину: «родину народ / Сам выволок на гноище, как падаль». І пояснити той факт, що співгромадяни свою ж країну «Пролузгали, пропили, проплевали, / Замызгали на грязных площадях, / Распродали на улицах» («Мир», 1917) – не може. Інші літератори подібно роздумували над причинами, масштабом і наслідками обвалу, здійсненого більшовиками, та досить точно передали суть процесів 1917 р. Естетка Гіппіус озвучила результат агресії низів у вірші «Веселощі» (1917): «Смеются дьяволы и псы над рабьей свалкой. / Смеются пушки, разевая рты... / И скоро в старый хлев ты будешь загнан палкой, / Народ, не уважающий святынь». Зауважу: хоча представники символізму називали своїми іменами те, що відбувалося (їх поетичний синтаксис розюче змінився під впливом жовтневого перевороту), розгорнуту характеристику причин і наслідків подав тільки Волошин.

4. Меседж третій. Прірва між Європою та Росією

Згідно теорії бумеранга з «Пророків та месників», Волошин вважав, що кожен період масових убивств – Разіновщина, Пугачовщина, Самозванщина, страти часів Івана Грозного, Петра I, уся невинно пролита самодержцями кров, зокрема, і ца-

ревичів Димитрія, Івана («Dmetrius-Imperator», 1917), – виказує тенденцію до прирощення насильства на кожному новому витку. Наприклад, на рівні громадянської війни, коли «жорстокості розправ з обох сторін переходять всяку вірогідну межу та здійснюються мимохідь як найзвичайніша річ» [Волошин 2013, т. 12: 337], на рівні терору 1920–1921 рр., голоду. Все це – повернення бумеранга, похідна важких історичних злочинів.

Але і Європа розплачувалася за історичні злочини. Тільки для неї уроки масової бійні не пройшли даремно – Франція, на відміну від Росії (Волошина в 1905 р. не випадково так вразила байдужість росіян до загиблих), довго оплакувала жертв революції. Найменші події, деталі – аж до кольору стрічки на руці приречених на страту, вибоїн на паризькій бруківці, до спогадів ката Сансона – осіли в пам'яті кожного освіченого європейця карбом катастрофи й антигуманізму. Російські ж інтелектуали сприймали терор в Росії не як урок з висновками «більше ніколи», а як стратегію змін. Так Олег Будницький, досліджуючи роль тероризму в російському визвольному русі, вказав на його **позитивне сприйняття масами**; навіть російські ліберали співчували йому і надавали матеріальну підтримку [Будницький 1996]. Епоха тероризму, яку відкрив у 1866 р. своїм пострілом Д. Каракозов, і яка швидкими темпами проростала в масах під маскою руху до свобод, породила тривале безсенсове кровопролиття. Квінтесенцією роздумів поета на цю тему є вірш «Громадянська війна» (1919): безпрецедентний терор зумовила міжкласова ненависть і нетерпимість. Протистояння простого люду і дворян, військових, інтелігентів врешті-решт перекрив терор більшовицький. Він став наслідком маніпулятивних стратегій влади, яка насамперед займалася розробкою механізму контролю і силового впокорювання – механізму, безвідмовного з часів Грозного.

Через кілька років, услід за Бердяєвим (той писав, що «російська революція безмежно відмінна від французької, де діяв сильний державний і національний інстинкт народу... Те, що в нас називають «революцією», є суцільною дезорганізацією і розпадом, смертю держави, нації, культури» [Бердяєв]), Волошин визнав: «В анархії все творчество России: / Европа шла культу-

рою огня, / А мы в себе несем культуру взрыва». І фіксує цивілізаційну прірву: «При добродушії русского народа, при сказочном терпенье мужика, – / Никто не делал более кровавой / И страшной революции, чем мы. /...никто / С такой хулой не потрошил святых, / Так страшно не кощунствовал, как мы» («Росія», 1924). Подібно й у статті «Російська безодня» (1919) саме на тлі порівнянь з Європою, констатував, що: а) «психологічний омут безумства й біснуватості, який розверзся в Росії, є страшнішим від стихійних фізичних бід»; б) «більшовизм – явище національне», отже, катастрофа була неминучою [Волошин 2008, т. 6–2: 413]. Поет вбачав невідпорну силу більшовицької пропаганди у її «незвичайній примітивності», пояснював її вплив на великі маси: «Більшовики досконало вивчили всі болючі сухожилля людського мозку й прекрасно знають усі центри жадібності, скупості, егоїзму, на які досить натиснути, щоб зразу й безпомилково заволодіти психологією пацієнта» [Волошин 2008, т. 6–2: 416]. Описана Достоевським епідемія масового зараження смертельними трихінами – це, наголошує він, і є «картина Європейського світу, котрий поступово заражується більшовизмом» [Там само].

Відчувши себе втягнутим творчо-ментально і ситуативно у вир «того жахіття, яке являє собою вся російська історія» [Волошин 2008, т. 6–2: 492], та намагаючись знайти відповідь на питання, чому саме Росія породила це грандіозне масове божевілля, поет заглиблюється в історію – від початків формування Московії, від Івана Грозного, Петра I, миколаївських часів і до сучасності.

5. Меседж четвертий. У світі нема страшнішої, божевільнішої історії, аніж історія Росії

Виходячи з аксіоми «кожна держава виробляє для себе форму правління згідно рис свого національного характеру і обставин своєї історії» [Волошин 2008, т. 6–2: 460], митець зупиняється на обставинах, за яких формувалася Московія, показує персональні якості правителів. Спирається на праці В. Ключевського, М. Костомарова, П. Пірлінга. Минуле постає виразнішим на тлі поточного мо-

менту, а сьогоднішнє отримує хоч якусь мотивацію. Коментуючи політику «збирання земель» та «исконные пути московских царей – собирателей земли Русской» [Волошин 2008, т. 6–2: 491], констатує у вірші «Кітеж»: «Скупые дети Калиты / Неправдами, насильем, правежами / Ее сбирали лоскуты... / Как лютый крестовик-паук / Москва пряла при Темных и при Грозных / Свой тесный безысходный круг... / Ломая кость, вытягивая жилы, / Московский строился престол». Цим вводить Філіпу де Сегюру, який в «Історії Росії та Петра Великого» (1829) писав, що оскільки Московія виникла на «кривавому болоті монгольського рабства», то татаро-монголи встановили режим систематичного терору. Спустошення і масова різанина стали необхідністю з огляду на те, що чисельність татар у порівнянні з величезними розмірами їх завоювань була невелика і вони прагнули збільшити свої сили через масове винищення населення, яке могло піднятися супротив них. Аналогічно й Волошин коментує політику «збирання земель», вказує методи, якими московіти завойовували території: «С топором, да с косой, да с оралом / Уходили на север – к Уралам, / Убегали на Волгу, на Дон. / Их разлет был широк и несвязан, / Жгли, рубили, взымали ясак. / Правил парус на Персию Разин, / И Сибирь покорял Ермак» («Дике Поле», 1920). Або: Затим не раз («Росія», 1924; «Росія (витоки)», 1928) конкретизує твердження Сегюра щодо формування країни, яке й у часи давні, і в пізнішу історію Петербурзького періоду полягало у принесенні духовного розвитку народу в жертву несамовитому територіальному розширенню.

Пролонгованість насильства, як і тривалість етапів захоплення нових територій кристалізувала менталітет завойовників. Вони були не лише у стані постійної бойової готовності, агресії, але й виснажені злиднями. Такий народ легко ставав на шлях бандитизму. Позаяк надалі періодичні бунти набували все більшої масовості (Разін погрожує владоможцям у вірші «Стенькін суд» (1917): «за мною не токмо что драния / Гольтьба, а – казной расшибусь – / Вся великая, темная, пьяная, / Окаянная двинется Русь. / Мы устроим в стране благолепье вам»), влада виробила жорстко мілітаризовану систему впокорювання населення: казармена дисципліна як стиль

життя, таємні служби, швидка мобілізація. Широко практикувалося, пише Волошин, приборкання незгідних через «дыбу и застенки, молодецкую работу заплочных мастеров» [Волошин 2008, т. 6–2: 492]. Розбудова імперії на військовий лад, до того ж у прискореному темпі, зробила насильство планомірним: «Штыков сияньем озарен / В смеси кровей Голштинской с Вюртембергской / Отстраивался русский трон» («Кітеж»). Воєнізація країни, котра ширила свою експансію, вилилася в «дикий сон военных поселений, / Фаланстер, парадов и равнений, / Павлов, Аракчеевых, Петров, / Жутких Гатчин, страшных Петербургов, / Замыслы неистовых хирургов / И размах заплочных мастеров» («Північний Схід», 1920). Екфразисний портрет О. Аракчеева з картини Герарда Доу (1823) вичерпно характеризує імперський мілітаризм. Міністр-солдафон, вихований Павлом I «в смраде гатчинских казарм», продовжувач справи Петра I, перетворив у казарму всю країну: голі рівнини, «казарменный фасад / И каланча: ни зверя, ни растенья... / Всяк холм понизился и стал, как плац» («Росія», 1924).

Симптоматично, що всі «хірургічні» методи маніпуляцій над населенням давали ефект абсолютної покори лише в поєднанні з доносами й діяльністю таємної поліції. Саме остання (у лермонтовській транскрипції «всевидящий глаз», «всеслышащие уши») в усіх її різновидах сприяла, за Волошиним, нагнітання страху і, протягом століть, формуванню специфічного менталітету росіян. Доноси, постійні загрози життю у вигляді тортур і страт, тюремна ізоляція, практика заслань стали нормою існування в російському суспільстві. У якості методів державного правління вони присутні, пише поет, в усі епохи:

Что менялось? Знаки и возглавья?..
 Ныне ль, даве ль? – все одно и то же:
 Волчьи морды, машкеры и рожи,
 Спертый дух и одичалый мозг,
 Сыск и кухня Тайных Канцелярий,
 Пьяный гик осатанелых тварей,
 Жгучий свист шпицрутенов и розг.

(«Північний Схід»)

Поступово саме «дурь самодержавья», йдеться у тому ж вірші, утиски державою своїх грома-

дян, стали нормою. Як частину владного механізму насильство застосовують комісари, а уже «вдосконалені» ними методи держава здатна, не задумуючись, «швырнуть вперед через столетия / Вопреки законам естества».

Люструючи думку, Волошин подає не тільки загальний дискурс деспотизму, але й персоніфікував «демонів насильства». Зло в будь-які історичні часи не абстракція, його здійснює реальна людина. Образ Аракчеева не поодинокий, це елемент широкої портретної галереї **царів та придворних**. Вони як правило, жадібні, боягузливі, патологічно жорстокі, починаючи від Івана Грозного, засновника тоталітарної держави. Читаємо про нього у «Писанні про царів московських»: «жестокосерд, / В пролиты крови неумолим / И множество народа / Немилостивой смертью погубил». Та й у Бориса Годунова головним є «ко властолюбию несытое желанье» – Костомаров зазначав, що його діяльність зводилася «до власних інтересів, до свого збагачення, до посилення своєї влади» [Костомаров 1922: 10]. Не меншу огиду викликають «раздерганный и полоумный Павел» та Петро I: «Не то мясник, а может быть, ваятель – / Не в мраморе, а в мясе высекал / Он топором живую Галатею».

Реформатор долучав Росію з її географічно розкиданими територіями до європейської науки й культури вельми специфічно: «Антихрист Петр распаренную глыбу / Собрал, стянул и раскачал, / Остриг, обрил и, вздернувши на дыбу, / Наукам книжным обучал». Після нього сподвижники-хижаки «волк Меншиков, стервятник Ягужинский, / Лиса Толстой, куница Остерман – / Клыками рвут российское наследство». В ролі Медузи Горгони – Микола I, «десятки лет удавными глазами / Медузивший засеченную Русь». Водночас, із сарказмом говорить поет, «всех добрей был Николай Второй», адже «закон самодержавия таков: / Чем царь добрей, тем больше льется кровь». Позаяк усі режими в країні були деспотичними, то й до сьогодні сила, страх, жорстокість вважаються в росіян головними цінностями, адже вони необхідні для побудови «сильної держави» і «вставання з колін».

Поезії «Писання про царів московських» та «Dmetrius-Imperator» деталізують стиль правління царів. Ідеться і про криваві методи здобуття

влади, і про абсолютний цезаризм, коли один подих царя паралізує країну («Москва дыхла дыхом злобным»), і про територіальну захлапність та претензії на світове панування. Волошин вказує, що відсилається на характеристики царів, які дає І. Катирев-Ростовський, але помітно, що його транскрипція постатей періоду Смути, надто епізоду з Димитрієм-Самозванцем більше перегукується з працею М. Костомарова «Герої Смутного часу». В історика поет запозичив прийом цілісного бачення: Костомаров екстраполює характеристику Івана Грозного на характеристику ментальності всього народу та специфіку епохи. Населення, вважає він, копіює риси свого правителя. Лють царя, «взъеке себелюбство та надзвичайна брехливість пронизували всю його істоту, відбивалися в усіх його вчинках. Властивість така стала знаменною рисою тодішніх московських людей. Зерна цього пороку існували здавна, проте у величезних розмірах вони виховані й розвинуті епохою царювання Грозного, який сам – утілена брехня» [Костомаров 1922: 7].

Створивши опричнину, цар підтримав масові убивства підданих своїми ж співвітчизниками. Життя індивіда було знеціненним, тому, підсумовує історик, «росіянин жив як попало, піддаючи себе риску бути пограбованим, обманутим, підло страченим – і так само обманював, грабував де міг, наживався за рахунок ближнього заради засобів свого хисткого існування» [Там само]. Окрім того, «невпевненість у безпеці, постійний страх таємних ворогів, страх кари згори подавляли в нього прагнення до покращання свого життя, до вишуканого побуту, до правильної праці та розумової роботи» – тому-то росіянин «відрізнявся в домашньому житті неохайністю, в труді лінивством, в контактах з людьми брехливістю, підступністю, безсердечністю» [Костомаров 1922: 8]. Поет, по суті, повторив ці думки Костомарова. Хисткість тривання росіян, котрі живуть як попало, не знаючи турбот праці, широко прописав їхній культ жорстокості, починаючи зі статті «Жорстокість у житті й мистецтві» (1918), циклу «Личини» й до поеми «Росія». Садизм і самодурство владоможців століттями плекали в підданих ген рабства, котрий своєю чергою вимагав правителя-деспота: так замикається коло. Свої кайдани цей народ вибудовує у зрозумілих йому координатах, а саме

«цареву радуясь бичу». Волошинський висновок про те, що «вчерашний раб, усталый от свободы, / Возропщет, требуя цепей. / Построит вновь казармы и остроги, / Воздвигнет сломанный престол», є і характеристикою російського народу, і черговим передбаченням.

6. Меседж п'ятий. Формула держави

Розглядаючи окремі етапи «моральної інволюції» мас, Волошин викристалізував персональну концепцію Росії розіп'ятої. Але у його формулюванні країна постає не в якості жертви, розіп'ятої зовнішніми, не залежними від неї факторами, а як божевільна блудниця, котру розпинають біси внутрішні (див. вище: «Русь гуляща»). Вона обирає антигуманні цінності (терор), а пасивністю й лінивством потурає нечистому, внаслідок чого одні біси пожирають інших. Трагедія Росії невіддільна від «сну розуму». Люд різних національностей, зображений у вірші 1919 р. «На вокзалі» («Беженцы из разоренных, / Оголодавших столиц, / Из городов опаленных, / Деревень, аулов, станиц, / Местечек: тысячи лиц»), символізує країну, розп'яту летаргічним сном. Застиглі люди-манекени в різних, часом неприродно вивернутих, позах, у відповідному їх соціальному статусу одязі, мов машкари із страшного сну Гойї: «спят они по вокзалам, / Вагонам, платформам, залам, / По рынкам, по площадям, / У стен, у отхожих ям». Піддатливе до маніпуляцій і навіювань різного роду (не важливе й саме джерело впливів: утиски влади чи заклики революціонера-агітатора) населення не може прокинутися століттями, тисячі сплять, «задыхаются в смрадном / Испареньи тел и души. / Точно в загробном мире, / Где каждый в себе несет / Противовесы и гири / Земных страстей и забот». Одна з граней феномену «мертвих душ», це душі, вимкнуті з реальності:

И социальный мессия,
И баба с кучей ребят,
Офицер, налетчик, солдат,
Спекулянт, мужики –
Вся Россия!
Вот лежит она, распята сном,
По вековечным излогам,

Расплесканная по дорогам,
Искусанная огнем,
С запекшимися губами,
В грязи, в крови и во зле,
И ловит воздух руками,
И мечется по земле.
И не может в бреду забытья,
И не может очнуться от сна...

(«На вокзалі», 1919 [Підкр. моє – Л. Г.]

Символ виразний: мова йде не про заснулих, не про ситуацію транзитного характеру, що стоується представників різних класів чи субкультур – це атемпоральна інтроспективна характеристика країни, призначеної на самотуртури. Сон народонаселення, сон свідомості як підтримка зла є тим компостом, на якому зростають руйнівники й кати.

Іншим символом є візуалізація територій імперії (у стилі Одділона Редона) – безупинного, до абсурду, до патології, розширення: «...от голода, от мора, / От пораженный, как и от побед, / Россию прет и в ширь, и в даль – безмерно: / Ее сознание уходит в рост, / На мускулы, на поддержанье массы, / На крепкий тяж подпружных обручей («Росія», 1924). Цими словами, як і всією поемою-віроком, Волошин підводить ризику в своїх пошуках причин катастрофи. Він формує персональне розуміння країни як Голема, аморфного простору, безлико-безмежного: «...вздувалось, нагрубало / Мучительно-бесформенное чувство – / Безмерное и смутное: Россия». Почуття це викликає тривогу, гнітючий страх. А сама панорама величезних територій, радше їх сутнісного континууму, нагадує йому кладовище: «Бескрайняя и тусклая равнина, / Белесою лоснящаяся тьмой, / Остуженная жгучими ветрами. / В молчании вился морозный прах: / Ни выстрелов, ни зарев, ни пожаров.../ Урал, Сибирь и Польша – всё молчало. / Лишь горький снег могилы заметал».

Такою, традиційною для характеристики Росії, символікою темряви, ночі, вітру, безмежних рівнин (Достоевський, Блок, Бєлий) Волошин користується у багатьох поезіях і статтях. Констатує: «великая русская равнина – исконная страна бесноватости» [Волошин 2008, т. 6–2: 497], характеризує через образи вітру, хуртовини, льодової пустелі історичний шлях та саму суть країни:

Черный ветер ледяных равнин,
Ветер смут, побоищ и погромов...
В этом ветре вся **судьба России** –
Страшная, безумная судьба.

В этом ветре – гнет веков свинцовых,
Русь Малют, Иванов, Годуновых,
Хищников, опричников, стрельцов,
Свежевателей живого мяса,
Чертогона, вихря, свистопляса:
Быль царей и явь большевиков.

(«Північний Схід», 1919; Підкр. моє – Л. Г.)

Поет переконаний, що подальші етапи кровопролиття неминучі. Вони не тільки плата за минуле, це перманентний стан, в якому перебуває країна: «Вся Русь – костер./ Неугасимый пламень / Из края в край, из века в век / Гудит, ревет... И трескается камень. / И каждый факел – человек. / Не сами ль мы, подобно нашим предкам, / Пустили пал? А ураган / Раздул его, и тонут в дыме едком / Леса и села огнищан» («Кітеж»). Згідно гіпотези в статті «Пророки і месники» (1906), коло замкнулося. Анексії XII–XIV ст., коли московіти здійснювали набіги, випалювали поля, плодіві сади, знищували худобу, а потім ішли війною на ослаблене від голоду населення і повністю вирізували його, щоб уберегти себе від розплати, мали в наслідку кількасотлітнє злиденне існування, супроводжуване дамокловим мечем таємних служб. Відтак усі давні масові вбивства відгукнулися ентропійними періодами початку ХХ ст.: більшовицький терор, класова війна, голод, знищення культури як такої.

Тримаючи в полі зору віки, Волошин висвічує щораз масштабніші витки насильства держави над підданими. Відтак констатує: історія Росії, – не зміни, не розвиток, не поступальність, а безконечне повторювання одного сюжету. Виходу з нього він не бачить: «Нам нет дорог: нас водит на болоте / Огней бесовская игра». Насильства минулих століть повністю змінили населення, сформували його триб життя й запити. Це Дамоклів меч, який періодично занурює країну в хаос. Причому жоден бунт не має інноваційного поштовху, він може розростатися тільки на нижніх, «звіриних», щаблях, де набирає обертів, повторюючи рух по колу. Під враженням «коловороту хаосу і анархії» М. Бердяєв писав: «Усе,

що відбувається є лише ілюстрацією до «Бісів» Достоевського... Все безнадійно як у кошмарі, все повторюється й повертається, біси крутяться, і неможливо вирватися з цього бісівського кола» [Бердяєв]. Циклічність кривавих періодів підкреслював і Бунін – в «Окаянних днях» наводив думку В. Ключевського про «виняткову повторюваність» російської історії.

Цю траєкторію ясно бачив Волошин. Улітку 1920, ще до терору в Криму, до сталінських репресій, охарактеризував чекістські методи як опору не лише більшовицької, а будь-якої влади. Вони присутні вони в Росії завжди, незалежно від епохи: «Сотни лет тупых и зверских пыток, / И еще не весь развернут свиток, / И не замкнут список палачей». Метод державного терору є своєрідною константою у формулі історичного шляху країни. І справді, «между Преображенским приказом и Тайной канцелярией, и Чрезвычайной Комиссией нет никакой существенной разницы. Это сходство говорит не только о государственной гибкости советской власти, но и о неизбежности государственных путей России, о том ужасе, который представляет собою русская история во все века» [Волошин 2008, т. 6–2: 492].

7. Меседж шостий. Нащадкам

Будучи свідком Червоного терору, Волошин, котрий позиціонував себе як «соучастник судьбы, раскрывающий замысел драмы», вважав, що жив **«На дне преисподней»** (однойменний вірш 1922 р.). Грудень 1920 р. назвав «страшними часами», коли «ішли суцільні розстріли: усе життя було в пароксизмі терору»; 12.02.1921 писав матері: «Довелося пережити ці часи і бачити те, що стоїть поза межами жаху» [Волошин 2013, т. 12: 358]. В зиму 1920–1921, починаючи з 16 листопада 1920 р. Кримський ревком на чолі з Бела Куном і Розалією Залкінд, страчував і катував цілі родини в декількох поколіннях – військовослужбовців, священиків, жінок, дітей, стариків. До 1922 р. було розстріляно близько 150 тисяч людей. У вірші «Бійня» (підзаголовок «Феодосія, грудень 1920»), Волошин вказав цифри страчених, місця розстрілів, описав смертельну блідість іще живих, конвої солдат. Документалістика

у віршах «Червона паска» (21 квітня 1921 р.), «Терор» (26 квітня 1921 р.), «Термінологія» (29 квітня 1921 р.) – поза межами людського сприйняття [Генералюк 2019: 50–64].

Ще страшніші часи настали після терору: влада через продподаток організувала голод в Криму (з осені 1921-го до весни 1923-го). Жертвами його стали майже 100 тисяч жителів. Якщо терор знищив інтелігенцію, то голод пройшовся по селянству – здебільшого це були кримські татари: їх, за підрахунками, загинуло близько 76 тисяч. Гойя і В. Верещагін з їх антивоєнними полотнами, сарказм Д. Свіфта, котрий в одному з памфлетів 1729 р. пропонував «рятувати» ірландських бідняків від голоду шляхом поїдання дітей, блякнуть перед реальністю, яку забезпечили більшовики: «кожного тижня ми робимо такий прогрес у області жахить, що жодна найжорстокіша фантазія не може наздогнати» [Волошин 2013, т. 12: 475].

У волошинських листах до В. Вересаєва від 12–18 березня, 23 та 30 квітня 1922 р. – їх фрагменти Вересаєв опублікував у статті «В Криму» («Московский понедельник», № 1 від 12.06.1922), задокументовано жахливі картини мору, факти канібалізму, розстрілів за спровоковані голодом убивства [Волошин 2013, т. 12: 433; 468; 475–476]. Червоний терор і голод зумовили макабричні масштаби Зла. В листах Волошина йде мова про цілі ешелони з людьми, що гинули від аварій чи хвороб, рятуючись від голодної смерті, про розстріли голодних дітей в порту, власне і про причини голодомору: «Продподаток у Криму був узятий повністю, і більшість тайників з хлібом були викриті. Звідси цей голод у селах» [Волошин 2013, т. 12: 435]. Вірш Волошина «Голод» (1923), написаний замість запланованого ним циклу, – документ, реквієм «стомленої від жаху душі» філантропа-очевидця, співмірний зі спогадами свідків Голодомору в Україні.

Аналітичну реконструкцію російської історії Волошин здійснив, щоби зрозуміти суть катастроф і свою роль учасника цих тектонічних зрушень. Але, що важливо, позиціонував свій труд на майбутнє. Пояснюючи у вірші «Нащадкам (У часи терору)» (1921), як початок ХХ століття став для його покоління несподівано розверстою безоднею, безумством рас і апокаліпсисом революцій, періодом, коли «Стал человек один другому –

дьявол», він передав у прийдешнє і апробований ним персональний спосіб протидії хаосу: «Мы не покорились... / На дне темниц мы выносили силу / Неодолимую любви, и в пытках / Мы выучились верить и молиться за палачей». Озвучив «із надр обугленої Росії» свою абсолютну, біблійну, жертвовність: «Если ж дров в плавильной печи мало, / Господи! вот плоть моя!» («Готовність», 1921). Всією поведінкою християнина, виконуючи призначене, поет писав у дні, коли розверзалась безодня: «Нам ли весить замысел Господний? / Все пойдем, все вынесем, любя» – відтак чином і словом подавав приклад гуманіста рівня Ганді й Р. Тагора, Л. Вітгенштейна і А. Швейцера. Російська ж православна церква сьогодні наполягає на винесенні Волошину анафема (іерей Сергій Карамішев, 2012 р.).

Вердикт Волошина невтішний. Відповіді на питання «чим є Росія?» не додають оптимізму. Безумство, слово-маркер у характеристиці країни та її долі, не може не насторожувати: «Кто ты, Россия? Мираж? Наваждение? / Была ли ты? есть? или нет? / Омут... стремнина... головокружение... / Бездна... безумие... бред...» («Неопалима купина», 1919). Власне, й висновок: «в мире нет истории страшней, / Безумней, чем история России» від філософа-енциклопедиста, що сприймав історію цивілізації як гігантську містерію, лягає в формулу держави. Оскільки бачив: «Росія з дивовижним пристосуванством виношує у собі смертельні есенції отрут, бактерій і блискавок. Союзники чинять розумно, коли остерігаються втручатися у внутрішні справи Росії й не хочуть брати активної участі в нашій громадянській війні. Англіїці тисячу разів мають рацію, коли, боячись торкнутися нас, протягують нам їжу й припаси з палі, як прокаженим» [Волошин 2008, т. 6–2: 488], то не дивувався, що країну сприймають у Європі як лепрозорій. Криваве «перекрочування історії», масові убивства співгромадян викликають відразу в цивілізованого світу. Захід став гуманним тому, що засвоїв уроки минулого і, на відміну від Росії, зможе без особливих втрат витримати будь-які соціальні потрясіння. захищаючи себе законом, він, пише поет, «выживет, не расточив культуры». Російська ж модель поведінки становить проблему для світової спільноти. Під поверхневим, начебто цивілізованим, шаром

у країні продовжують вирувати ідеї примноження територій та світового панування. Волошинський меседж: «не Запад, а Росія / Зажжет собою мировой пожар», з огляду на усі його історіософські викладки, має підґрунтя.

Свого часу емігрант Е. Райс, визнаючи «непереможну силу справжньої правди» віршів Волошина, у передмові до його паризького двотомника (Paris: YMKA-Press, 1982) висловив надію, що «засилля смислів ризикує зробити їх (вірші – Л. Г.) прісними для майбутніх поколінь, коли зміст, що зворохоблює нас і Волошина, втратить свою життєву гостроту й залишиться просто історією, як для нас Реформація чи Наполеонівські війни» [Райс 2017: 293]. На жаль, на початок ХХІ ст. гострота сенсів волошинського тексту 1917–1924 рр. не зникла, а стала особливо актуальною. Сформована на терорі держава продовжує безвідповідальну політику, культивує агресію, паразитує на розвинутих країнах, розпалює війни. «В России нет сыновнего преемства / И нет ответственности за отцов. / Мы нерадивы, мы нечистоплотны, / Невежественны и ущемлены. / На дне души мы презираем Запад, / Но мы оттуда в поисках богов / Выкрадываем Гегелей и Марксов, / ...в нас нет / Достоинства простого гражданина», говорить поет в поемі «Росія». І у тому компендіумі текстів, які позиціонував на майбутнє, він подав стратегічно важливі меседжі колективному Заходу про Росію як небезпеку планетарного масштабу.

8. Висновки

На жаль, послання мислителя-українця, які звучать більш ніж переконливо саме тепер у ХХІ ст., в період епохальної війни, не були почуті ні Україною, ні Західним світом. Попри те, сьогоденне розуміння Росії як постійного і некерованого джерела глобальних загроз дає можливість вповні оцінити точність формулювань і прогностичну правду Волошина. Власне, його спосіб оприятення сутнісних векторів російської історії, самого принципу руху суспільних механізмів у Росії, скерованих на руйнування, на самознищення, на досягнення розбрату між народами.

Література:

1. БЕРДЯЕВ, Н. *Была ли в России революция?* Народно-правство. № 15. С. 4–7. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/berdyayev/berdn039.htm>
2. БУДНИЦКИЙ, О. (1996): *История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях*. Ростов-на-Дону: Феникс.
3. ВОЛОШИН, М. А. (1991): *Автобиографическая проза: Дневники*. Москва: Книга.
4. ВОЛОШИН, М. (1990): *Автобиография // Воспоминания о Максимилиане Волошине*. – Москва: Советский писатель, с. 36–39.
5. ВОЛОШИН, М. А. (2007): *Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.); т. 5. Лики творчества: кн. 2. Искусство и искус; кн. 3. Театр и сновидение; Проза 1900–1906: очерки, статьи, рецензии*. Москва: Эллис Лак.
6. ВОЛОШИН, М. А. (2007): *Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.); т. 6, кн. 1. Проза 1906–1916. Очерки, статьи, рецензии*. Москва: Эллис Лак.
7. ВОЛОШИН, М. А. (2008): *Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.). – Т. 6, кн. 2. Проза 1900–1927. Очерки, статьи, лекции, рецензии, наброски, планы*. – Москва: Эллис Лак.
8. ВОЛОШИН, М. А. (2010): *Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.). – Т. 9. Письма 1903–1912*. – Москва: Эллис Лак.
9. ВОЛОШИН, М. А. (2011): *Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.). – Т. 10. Письма 1913–1917*. – Москва: Эллис Лак.
10. ВОЛОШИН, М. А. (2013): *Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.). – Т. 11. – Кн. 1. Переписка с Маргаритой Сабашниковой. Книга первая. 1903–1905*. – Москва: Эллис Лак., – 736 с.
11. ВОЛОШИН, М. А. (2013): *Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.). – Т. 12. Письма 1918–1924*. – Москва: Эллис Лак.
12. ВОЛОШИН, М. (2000): *История моей души*. Москва: Аграф.
13. ВОЛОШИН, М. (1988): *Лики творчества*. Ленинград: Наука.
14. ВОЛОШИН, М. (1990): *О самом себе // Воспоминания о Максимилиане Волошине*. – Москва: Советский писатель, с. 40–47.
15. ВОЛОШИН, М. (1991): *Стихотворения. Статьи. Воспоминания современников*. Москва: Правда.
16. ГЕНЕРАЛЮК, Л. (2018): *Вплив науково-культурної парадигми Франції на історіософію М. Волошина // Султанівські читання. Зб. статей*. – Вип. VII. – Івано-Франківськ: Симфонія-форте, с. 100–109.

17. ГЕНЕРАЛЮК, Л. (2019): *Червоний терор у Криму 1920–1923 рр. з позицій Максиміліана Волошина // Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz*. – Вип. IV: До 100-річчя Української Революції (1917–1923). – Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, с. 50–64.
18. ИВАНОВ, Вяч. Вс. (2000): *Волошин как человек духа // Избранные труды по семиотике и истории культуры; т. 2. Статьи о русской литературе*. – Москва: Языки русской культуры, с. 155–200.
19. КОСТОМАРОВ, Н. И. (1922): *Герои Смутного времени*. Берлин.
20. КУПЧЕНКО, В. (2007): *Труды и дни Максимилиана Волошина. Летопись жизни и творчества. Том 2: 1917–1932*. Санкт-Петербург: Алетейя; Симферополь: Сонат.
21. РАЙС, Э. М. (2017): *Максимилиан Волошин и его время // М. А. Волошин: pro et contra, антология*. – Санкт-Петербург: ЦСО, с. 281–308.
7. Voloshin, M. A. (2008). *Sobranie sochinenij: v 13 t. (17 kn.)*, T. 6, kn. 2. *Proza 1900–1927. Ocherki, stat'i, lekicii, recenzii, nabroski, plany* [Collected Works: in 13 volumes (17 books), vol. 6, book 2. *Prose 1900–1927: Essays, Articles, Lectures, Reviews, Drafts, Plans*]. Moscow: Ellis Lak. [in Russian]
8. Волошин, М. А. (2010). *Sobranie sochinenij: v 13 t. (17 kn.)*, T. 9. *Pis'ma 1903–1912* [Collected Works: in 13 volumes (17 books), vol. 9. *Letters 1903–1912*]. Moscow: Ellis Lak. [in Russian]
9. Voloshin, M. A. (2011). *Sobranie sochinenij: v 13 t. (17 kn.)*, T. 10. *Pis'ma 1913–1917* [Collected Works: in 13 volumes (17 books), vol. 10. *Letters 1913–1917*]. Moscow: Ellis Lak. [in Russian]
10. Voloshin, M. A. (2013). *Sobranie sochinenij: v 13 t. (17 kn.)*, T. 1, Kn. 1. *Perepiska s Margaritoy Sabashnikovoj. Kniga pervaya. 1903–1905* [Collected Works: in 13 volumes (17 books), vol. 1, book 1. *Correspondence with Margarita Sabashnikova. Book One. 1903–1905*]. Moscow: Ellis Lak, 736 p. [in Russian]
11. Voloshin, M. A. (2013). *Sobranie sochinenij: v 13 t. (17 kn.)*. – T. 12. *Pis'ma 1918–1924* [Collected Works: in 13 volumes (17 books), vol. 12. *Letters 1918–1924*]. Moscow: Ellis Lak. [in Russian]
12. Voloshin, M. (2000). *Istoriya moej dushi* [The History of My Soul]. Moscow: Agraf. [in Russian]
13. Voloshin, M. (1988). *Liki tvorcestva* [Faces of Creativity]. Leningrad: Nauka. [in Russian]
14. Voloshin, M. (1990). *O samom sebe* [About Myself], Vospominaniya o Maksimiliane Voloshine. Moscow: Sovetskij pisatel', pp. 40–47. [in Russian]
15. Voloshin, M. (1991). *Stihotvorenija. Stat'i. Vospominaniya sovremennikov* [Poems. Articles. Memoirs of Contemporaries]. Moscow: Pravda. [in Russian]
16. Heneraliuk, L. (2018). *Vplyv naukovo-kulturnoi paradyhmy Frantsii na istoriosofiiu M. Voloshyna* [The Influence of Scientific and Cultural Paradigm of France on Historiosophy of M. Voloshin], Sultanivski chytannia. Zb. statei, Ivano-Frankivsk: Symfoniia-forte, Issue VII, pp. 100–109. [in Ukrainian]
17. Heneraliuk, L. (2019). *Chervonyi teror u Krymu 1920–1923 rr. z pozytsii Maksymiliana Voloshyna* [Red Terror of 1920–1923 in Crimea from the Point of View of Maximilian Voloshin], Nash Krym = Our Crimea = Bizim Qirimimiz. – Вип. IV: До 100-річчя Української Революції (1917–1923), Kyiv: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, pp. 50–64. [in Ukrainian]
18. Ivanov, V. V. (2000). *Voloshin kak chelovek duha* [Voloshin as a Man of Spirit]. Izbrannye trudy po semiotike i istorii

References:

1. Berdjaev, N. (1917). *Byla li v Rossii revoljucija?* [Was There a Revolution in Russia?], *Narodopravstvo*, No. 15, pp. 4–7 [online] URL: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/berdjaev/berdn039.htm> [in Russian]
2. Budnickij, O. (1996). *Istoriya terrorizma v Rossii v dokumentah, biografijah, issledovanijah* [The History of Terrorism in Russia in Documents, Biographies, Studies]. Rostov-na-Donu: Feniks. [in Russian]
3. Voloshin, M. A. (1991). *Avtobiograficheskaja proza: Dnevniki* [Autobiographical prose: Journals]. Moscow: Kniga. [in Russian]
4. Voloshin, M. A. (1990). *Avtobiografija, Vospominaniya o Maksimiliane Voloshine* [Autobiography, Memoirs about Maximilian Voloshin]. Moscow: Sovetskij pisatel', c. 36–39. [in Russian]
5. Voloshin, M. A. (2007). *Sobranie sochinenij: v 13 t. (17 kn.)*, t. 5. *Liki tvorcestva: kn. 2. Iskustvo i iskus; kn. 3. Teatr i snovidenie; Proza 1900–1906: ocherki, stat'i, recenzii* [Collected Works: in 13 volumes (17 books), vol. 5. *Faces of Creativity: book 2. Art and Skill; book 3. Theatre and Dream; Prose 1900–1906: Essays, Articles, Reviews*]. Moscow: Ellis Lak. [in Russian]
6. Voloshin, M. A. (2007). *Sobranie sochinenij: v 13 t. (17 kn.)*, t. 6, kn. 1. *Proza 1906–1916. Ocherki, stat'i, recenzii* [Collected Works: in 13 volumes (17 books), vol. 6, book 1. *Prose 1906–1916: Essays, Articles, Reviews*]. Moscow: Ellis Lak. [in Russian]

- kul'tury; t. 2. Stat'i o russkoj literature, Moscow: Jazyki russkoj kul'tury, pp. 155–200. [in Russian]
19. Kostomarov, N. I. (1922). *Geroi Smutnogo vremeni* [*Heroes of Troubled Time*]. Berlin. [in Russian]
20. Kupchenko, V. (2007). *Trudy i dni Maksimiliana Voloshina. Letopis' zhizni i tvorchestva. Том 2: 1917–1932* [*Works and Days of Maximilian Voloshin. The Chronicle of Life and Work. Vol. 2: 1917–1932*]. St. Petersburg: Aletejya; Simferopol: Sonat. [in Russian]
21. Rajs, E. M. (2017). *Maksimilian Voloshin i ego vremja* [*Maximilian Voloshin and His Time*]. M. A. Voloshin: pro et contra, antologija, St. Petersburg: CSO, pp. 281–308. [in Russian].